

BOCAIRENT EN LA “CAUSA GENERAL”

Una aproximació fragmentària a la documentació sobre la guerra civil i la repressió franquista

I.- LA BIBLIOGRAFIA REFERIDA AL PERÍODE

Per diversos motius, com pot ser el respecte als familiars dels protagonistes d'ambdós bàndols de la contesa, una certa por a tractar el tema o la mateixa proximitat històrica als fets de la guerra civil i la repressió franquista, la bibliografia local sobre aquest període és pràcticament nul·la.

De fet, si volem conèixer els trets més importants d'aquesta època a Bocairent hem de recórrer a l'imprescindible i excel·lent llibre d'Antonio Calzado Aldaria *Entre la nit i el marasme. La Vall d'Albaida, 1939-1952*. Amb una recerca exhaustiva de les dades de l'arxiu municipal i dels expedients del Tribunal de Responsabilitats Polítiques del partit judicial d'Ontinyent, el volum és de consulta obligada per a qui vulga conèixer el context socioeconòmic i polític, així com les circumstàncies més excel·lents sobre la guerra civil i la postguerra a nivell local, amb una relació àmplia, a més, de tots els enjudiciats pel tribunal esmentat. També hem d'acudir, com no podia ser d'altra manera, a la *Història de la vila de Bocairent*, d'Abel Soler Molina i Josep A. Ferre Puerto, tot i que, pel seu caràcter de compendi, no podia aprofundir en el tema, i als estudis de Vicent Gabarda sobre els afusellaments i la repressió, als quals farem referència més endavant. I, no cal dir-ho, hem de fer una ullada als articles inclosos en el complet i treballat número 16/17 de la Revista d'Estudis Comarcals de la Vall d'Albaida, *Alba*, que amb el títol “II República i Guerra Civil a les Comarques Centrals Valencianes” ens permet apropar-nos a temes tan diversos com l'educatiu, la situació dels arxius, el paper del Centre Valencianista de Bocairent...

Quant a articles solts de caràcter local, Francisco Vañó Silvestre va presentar als finals dels huitanta del segle passat dues comunicacions, en la XVI i XVII Assemblees de Cronistes Oficials del Regne de València, intitulades “Aclaraciones a ‘La revolución en Bocairente’”¹ i “Documentación sobre ‘Revolución en Bocairent’”², on aporta algunes dades interessants, encara que n'hi ha poc de collita pròpia. En la primera reproduïx la narra-

ció inèdita del prevere bocairentí Enrique Beneyto Bernàcer, escrita immediatament després d'haver acabat la guerra i on exalta de manera desmesurada el règim franquista, amb una introducció i algunes notes a peu de pàgina del cronista. La segona comunicació es limita a aportar alguns documents que completen l'anterior. En la mateixa línia d'apoteosi nacionalcatòlica, hi ha en l'arxiu parroquial un manuscrit inèdit de Vicente Ferre Colomer. I, pràcticament, res més; alguna referència solta i prou. Esperem que algun jove estudiant local es decidisca a preparar la seua memòria de llicenciatura o un treball d'investigació sobre aquest tema, ja que està pràcticament verge, tot i el seu interès, i poder així conèixer, de forma objectiva i més enllà de la mitologia local, una de les pàgines més interessants, alhora que contradictòries, de la nostra història contemporània.

BOCAIRENTE - 8

Fuente y calle Obispo Miró

J. BERNAT

Fotos: Arxiu de José Llorca

II.- LA CAUSA GENERAL

En aquest article no pretenc fer una aproximació completa al fenomen de la guerra civil i de la repressió, tant republicana com franquista, a Bocairent, sinó fer una aportació historiogràfica: donar a conèixer què diu del nostre poble la “Causa General”³. Alhora, completaré l'article amb una relació, el més completa possible, de totes les persones que van perdre la vida en el període que ens ocupa, una part de les quals ha quedat, amb alguna excepció puntual, pràcticament en l'oblit total.

La "Causa General", tot i que ja des del 1936 es van fer investigacions similars per part del bàndol guanyador de la guerra, va ser una iniciativa dels serveis jurídics sota la direcció de Serrano Suñer, decretada pel Ministeri de Justícia el 26 d'abril de 1940 i que es va encomanar al Fiscal del Tribunal Suprem. L'objectiu principal era esbrinar els fets considerats delictius i altres aspectes de la vida en la zona republicana des de l'alçament del 18 de juliol fins al final de la guerra, documentar la "memòria històrica" del franquisme i intentar legitimar jurídicament la dictadura; pretenia, per tant, donar una visió conjunta de la violència política durant la guerra, des d'una visió franquista, per a poder justificar la repressió posterior. Amb tot, la "Causa General" té un caràcter complementari a l'actuació que estaven complint els tribunals militars i el de responsabilitats polítiques; però les denúncies que hi apareixen van aprofitar per a detindre, si no ho havien estat abans, republicans vençuts i legitimar morts i sentències del franquisme. El 1943 ja es va publicar una primera edició i dos anys després la segona, l'objectiu de les quals era *"fijar el sentido, alcance y manifestaciones más destacadas de la actividad criminal de las fuerzas subversivas que en el 36 alentaron abiertamente contra la existencia y los valores de la Patria, salvada en último extremo, y providencialmente, por el Movimiento liberador"*.

El treball es va elaborar en cada província. En el cas valencià, per providència de 23 d'octubre de 1940, quan la "Causa General" s'estén de Madrid a la resta de províncies espanyoles, es van lliurar oficis als alcaldes i secretaris de tots els ajuntaments de la província, i se'ls va remetre tres quadres-resum *"para que averigüen los delitos de gravedad cometidos en sus respectivos términos municipales y remitan relación de ello a este Juzgado, y recibidos que sean cumplimentados dichos estados fórmense los ramos separados relativos a cada pueblo, practicándose las aclaraciones convenientes para lo que se remitirán las declaraciones que fueren pertinentes"*.

En el nostre cas, el "Ram separat" de la "Causa General", és a dir, la documentació relativa a Bocairent està formada per 415 fulls, de volum i contingut diversos que, com la resta de la Causa, està dipositada, des de 1980, tot i que en principi la consulta tenia un caràcter reservat, en l'Arxiu Històric Nacional de Madrid, en la secció "Fons Contemporanis", dins de la "Causa General de València", peça principal, caixa 1380 (1), expedient núm. 3. De totes maneres, ja no és necessari desplaçar-se allí per a consultar-la, ja que es pot examinar per internet, en el portal "Pares" del Ministeri de Cultura. És, per tant, una informació que actualment està a l'abast de tots.

El 12 de desembre de 1940, l'alcalde, en eixe moment Santiago Beneyto, va enviar degudament complimentades les tres graelles sol·licitades al Sr. Jutge Instructor de la "Causa General de Valencia del Cid", amb l'ofici següent:

"Devuelvo a ese Juzgado de la Causa General de Valencia, los estados números 1, 2 y 3 debidamente cumplimentados en los impresos en blanco que al efecto se han recibido en esta Alcaldía, rogándole tenga a

bien fijarse en las observaciones que se mencionan en dichos estados y tenga en cuenta V. S. que todos aquellos datos que no se hacen constar, es porque se ignoran completamente, ya que de ellos no hay conocimiento ni en la Jefatura de Investigación de F.E.T. y de las J.O.N.S. ni en el Juzgado municipal y Ayuntamiento. Dios guarde a V.S. muchos años. Bocairent 12 Dibre. de 1940. El Alcalde".

El tres estadets són els següents:

1) Relació de persones residents en el terme municipal, que durant la "dominació roja" foren mortes violentament o desaparegueren i es creu que van ser assassinades. Aquest quadre sinòptic du les dades personals de les víctimes, la filiació política, les circumstàncies de la mort i les persones sospitoses de participar en el crim. En el cas bocairentí hi apareixen 14 persones, tot i que cal matisar alguns aspectes com veurem posteriorment.

2) Relació de cadàvers recollits en el terme municipal de persones no reconegudes com a residents en ell, que van sofrir mort violenta durant aquell període. En el cas bocairentí, s'inclouen dotze víctimes d'Ontinyent, els cossos dels quals van ser trobats a la partida de Massarra, i una de Banyeres, que ho va ser a la del Collao.

3) Relació de turments, tortures, incendis d'edificis, saquejos, destrucció d'esglésies i objectes de culte, profanacions i altres fets delictius, que per les seues circumstàncies, l'alarma o el terror que produïren hagen de

considerar-se com a greus, amb exclusió dels assassinats, que ja estaven inclosos en els anteriors. És un repertori detallat de persones que van patir agressions (3), detinguts i empresonats fins al final de la guerra (6), detinguts i tancats temporalment, a més d'haver sofrit registres i sostraccions de diners (65) i víctimes d'altres accions delictives (40). En aquest cas, l'objectiu no era sols esbrinar el que havia passat, sinó, a més, el poder començar a tramitar les indemnitzacions corresponents.

En opinió d'Antonio Calzado, *"la informació d'aquest fons és en extrem irregular i fragmentària i cal sotmetre-la a una confrontació minuciosa"*⁴, opinió repetida en altres autors que dubten de la seua objectivitat. Amb eixa prevenció, però, hem analitzat els documents referits a Bocairent, que són extensos, ja que hi ha una correspondència àmplia entre el jutjat provincial i l'ajuntament, així com bastants declaracions de familiars dels assassinats i dels perjudicats per les actuacions del Comité, que ens donen una visió, parcial i esbiaixada possiblement, però detallada, del que va ser el període de la guerra civil a Bocairent.

Ahora, també ens dona indicis per a conèixer com va ser en la nostra vila la repressió franquista, que, pel que sembla, no fou imprevista, sinó, al contrari, planificada. En eixe context, l'elaboració en cada poble de la "Causa General", i el nostre no n'és una excepció, tenia l'objectiu d'obtenir informació sobre l'estat polític anterior, tot i que acabarà convertint-se en un instrument fonamental per a l'exercici de la repressió del bàndol derrotat i en una eina propagandística del règim franquista.

Cal tenir en compte que quan s'inicia l'elaboració de la "Causa General" a Bocairent, el gros de la repressió ja s'ha efectuat. Havien estat afusellats 23 republicans, tots ells en l'any 39, mentre que amb posterioritat sols serà executat Bautista Puerto Ribera, l'any 41, i dos anys després morirà en la presó de Sant Miquel dels Reis, de València, el darrer alcalde socialista Baltasar Beneyto Castelló.⁵

A més, ja s'havien realitzat quasi tots els consells de guerra i, segons Antonio Calzado, 32 bocairentins tenien pena de reclusió: 8 d'ells major (de 20 anys i 1 dia a 30 anys de presó) i la resta menor (de 12 anys i 1 dia a 20 anys).⁶ Així, segons alguns documents que apareixen en la "Causa General", al juny de 1939 s'havien celebrat diversos consells de guerra en què, entre d'altres, havien estat condemnats a pena de mort, commutada després per 30 anys de presó, Vicente Molina Alcaraz, Dionisio Cardós Sanjosé, Fermín Sampedro Calatayud, Vicente Calatayud Beneyto, Cipriano Beneyto Asensio i Francisco Vañó Mora; a 30 anys de reclusió, Francisco Vañó Sirera, Ángel Puerto Gómez, Victorino Gómez Francés, Felipe Belda Calatayud, Vicente Valero Rico i

Baltasar Beneyto Cabanes; i a 20 anys de presó, José Calatayud Vañó.⁷ A més, l'1 de març de 1940 es va celebrar consell de guerra contra Juan Silvestre Ferrero, que va ser condemnat a 12 anys i 1 dia.

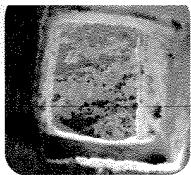
Tot l'anterior és una bona mostra que la justícia franquista va actuar de manera immediata i que la "Causa General" va aprofitar més per a justificar el que havia ocorregut en els anys 1939 i 1940 que per a encetar noves investigacions; així i tot, pot haver alguna excepció com el cas d'Alfredo Pastor Ferri, que apareix acusat en l'estadet núm. 1 de la "Causa General" de Bocairent,

on consta com a detingut en la presó de Gandia, i que, com a conseqüència de la inclusió, és condemnat posteriorment, el 5 de febrer de 1942, a la pena de 30 anys, i traslladat a la presó de Sant Miquel dels Reis a València. A pesar d'això, cal pensar que, com en la majoria de pobles, la "Causa General" va tindre ací poca utilitat judicial, i que la seua finalitat va ser fonamentalment informativa. Com afirma J.M. Santacreu, *"la Causa General fou utilitzada, dins i fora del país, com un instrument de propaganda per justificar la guerra i la violència política i la repressió judicial escomesa pel règim franquista contra els vençuts"*.⁸

III.- ASPECTES DEL "RAM SEPARAT" DE LA CAUSA GENERAL A BOCAIRENT

Com ja hem dit abans, el 12 de desembre de 1940 l'Ajuntament de Bocairent havia enviat al fiscal instructor de la "Causa General" de la província de València els tres quadres-resum demanats. Una volta rebuts, des de la instància judicial començaren a remetre nous oficis per tal d'esbrinar fonamentalment dues qüestions: les circumstàncies dels assassinats i el perjudici que havien sofert les persones víctimes de detencions, confiscacions, etc. De fet, quatre dies després l'Ajuntament envià una relació titulada *"Nombres, apellidos y domicilio de personas que por su parentesco o conocimiento, puedan aportar elementos de juicio sobre los asesinatos cometidos durante la dominación marxista en la villa de Bocairent"*.

Història

En la relació anterior s'inclou determinats terratinents, que residien fora de la població, a qui se'ls prendrà declaració immediatament en la mateixa capital i s'incorporarà a la "Causa", amb la probable finalitat de reclamar aviat les indemnitzacions. Així, es pren testimoni als germans Calabuig Trénor (La Penya, La Rambleta...), a l'industrial del joguet afincat a Dénia Francisco Calabuig, a l'advocat José Simó Aynat (Mas del Giner) i al propietari dels Vilars, José Delgado de Molina. Més endavant, també s'incorporaran els al·legats de la senyora vídua d'Antonio Bernat Ferre i de Jesús Jofré Belda, propietaris de "La Derrota" i del Palau del Baró de Casanova, respectivament. Pareix com si, abans de res, calguera atendre les reclamacions dels senyorets. Posteriorment, des del 3 de gener de 1941 comencen les declaracions dels familiars o persones designades per a esbrinar els homicidis ocorreguts, on s'expliquen les circumstàncies de la detenció i els fets posteriors. Com ja hem dit abans, en el quadre número 1 de la "Causa General" de Bocairent apareixen 14 persones (annex I).⁹

No obstant això, cal fer algunes observacions. S'inclou dues persones que apareixen, també, en els quadres corresponents d'Ontinyent i Xàtiva: el prevere i rector de l'Església de Santa Maria de la capital de la Vall d'Albaida, Juan Belda Pastor,¹⁰ i el notari de la capital de la Costera, José Belda Juan. En els dos casos, l'execució va estar realitzada per milicians d'eixes ciutats, tot i que s'acusa a membres del comitè de Bocairent d'haver procedit a la seua detenció en el nostre poble i posterior lliurament a aquells.

També, apareixen altres dues persones, Eugenio Zaragozá Sobrinos, secretari de l'Ajuntament de Talavera de la Reina,¹¹ i un indigent sense dades conegudes, dels quals no hi ha una explicació convincent en la documentació. En concret, l'únic veí que dóna testimoniatge d'aquestes morts es limita a dir *"que le consta por ser de la opinión pública que fueron los primeros que vilmente asesinaron las hordas rojas para aprender el ejercicio de cómo se mataba un hombre"*, però que ignorava els detalls referits als dos crims.

Cal indicar, a més, que tres d'elles també apareixen duplicades en altres poblacions: José Cerdá Reig a Ontinyent, i els frares José Pascual Beneyto i Juan Bautista Ferre Vañó a Altura. És probable que les repeticions puguin explicar el ball global de xifres i que algun autor com Espinosa Maestre arribe a afirmar que el nombre de víctimes de la repressió republicana se situa al voltant de les 40.000, una barbaritat al cap i a la fi, però ben lluny de les 85.940 que en 1942 defensava el Ministeri de Justícia, segons els resultats de la Causa General.¹²

La repressió a Bocairent es concentrà en els darrers dies de setembre i primers d'octubre del 36, en què la passió cega, la bogeria revolucionària i la por a l'avançament de les tropes sublevades degué ser el motiu de les execu-

cions, centrades, com es pot veure, en religiosos, industrials i polítics de la Dreta Regionalista Valenciana. És el moment en què els Comitès, en mans fonamentalment dels sindicats, prenen el poder municipal i es produeix un període àlgid d'irracionalitat política i d'arbitrarietat, que en el cas bocairentí té un caràcter de "violència i defensa de classe", amb possibles arrels en conflictes socials anteriors com la vaga de Beneyto, l'escissió del sindicat socialista La Victoria, etc.¹³ Els assassinats tenen, per tant, en la nostra vila un carés social, ateses les circumstàncies del poble: predomini dretista a nivell polític, econòmicament industrial i amb un fort moviment sindical anarquista –minoritari, però molt actiu– i socialista. Amb tot, degueren produir un impacte molt fort a nivell local, ja que durant la República la violència social havia estat escassa. Al meu parer, l'anàlisi dels fets pot explicar eixa brutalitat, però no justificar-la; per sort, aquest clima començà a canviar a partir de finals de 1936, en què es pren consciència de la necessitat de controlar la violència esclatada a l'estiu i de centrar-se en l'objectiu primordial de guanyar la guerra.

Tornem, però, a la "Causa General". Després dels esbrinaments sobre les morts, el jutge local, assistit pel secretari, començà a prendre declaració a tots els afectats pels excessos de la guerra a nivell local, alhora que continuà sol·licitant-se més informació sobre la situació actual de tots i cadascun dels sospitosos d'haver-hi intervingut. En general, encara que hi ha lògiques excepcions, els declarants es limiten a explicar el que havia passat, de forma concisa, i sense voler fer més sang. Cal tenir en compte que el gros de la venjança franquista ja s'havia realitzat, com hem dit abans, ja que s'havien afusellat els considerats culpables, i que els altres responsables, que hi apareixen citats, bé estaven en la presó o en llibertat vigilada, bé havien mort en el front o havien fugit, circumstàncies totes elles que pretén justificar d'alguna manera la "Causa General".

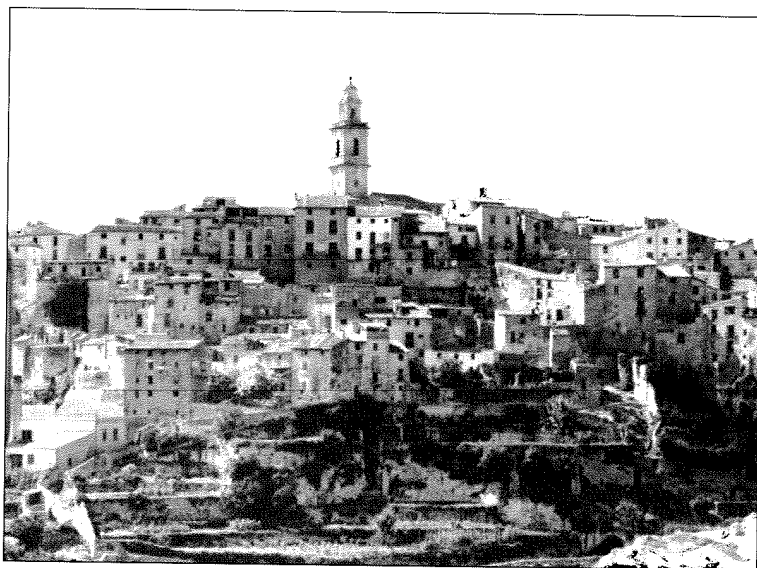
Sorprenen, amb tot, algunes declaracions, com la d'un veí que referint-se a una detenció de què havia estat objecte l'octubre de 1936, narra que en el moment de l'arrest es va trobar a Francisco Vicedo Vañó, que era escopeter del Comitè, a qui li havia dit que anara a sa casa, que estava a prop, per a dir-li a la família que se l'enduien i que no l'esperaren, *"cuyo individuo no solamente no avisó, sino que a preguntas posteriores dijo que nada sabía de mí y a pesar de ello sigue paseándose tranquilamente por estas calles, sin que nadie le haya molestado para nada hasta la fecha, por lo menos que yo sepa"*.

Una mostra de les deposicions realitzades són les dues que transcrivim a continuació: la de la confiscació del "Casino Bocairentino" i la reclamació del Baró de Casanova, Jesús Jofré Belda:

"Bocairente 21 de enero de mil novecientos cuarenta y uno ante el repetido Sr. Juez y de mí el Secretario com-

parece el anotado al margen, encargado de la sociedad de Bocairiente, mayor de edad y vecino de esta villa y previo juramento que prestó en legal forma dice: Que en fecha 23 de julio del 36, obligaron a cerrar el casino a las dos y media de la tarde por el Comité Local del Frente Popular, sellado con el de el Ayuntamiento.

El 26 de julio del mismo año, se me concedió permiso para tenerlo abierto hasta las nueve de la noche; lleva la autorización los sellos de la Sociedad la Victoria, Partido Socialista, Alcaldía Constitucional e Izquierda Republicana.

El 7 de agosto del mismo año, el Comité Ejecutivo del Frente Popular, según comunicado que obra en mi poder, me hizo pagar 100 pts. para atender a los gastos ocasionados con motivo de la insurrección militar. Hay un sello del partido socialista, otro de la Alcaldía, otro de Izquierda Republicana y otro de la Sociedad de Edificación El Despertar, U.G.T.

El 26 de agosto del mismo año, el comité de enlace del Frente Popular, en comunicación de la misma fecha, se incautó del local Casino Bocairentino con todos sus enseres, haciendo se entregasen las llaves, quedando todo a su disposición, lo que obligado tuve que hacerlo. Ya instalados en el local dicho y a su disposición los muebles y enseres del mismo, hasta la liberación, el desgaste de muebles, cuadros rotos, divanes hechos astillas y otros desperfectos y falta de cuidado y limpieza quedó en su totalidad todo inservible y cuyo valor aproximadamente se calcula en 2000 pts.

Leída la presente en ella se afirma y ratifica y firma con el Sr. Juez de que doy fe".

"En Valencia a 24 de abril de 1941...Que es sobrino de D. Augusto Belda Nebot, fallecido, que este señor era propietario en Bocairiente de una finca integrada por una casa-Palacio y veinticuatro hanegadas de huerta con más unos solares anexos; todo ello fue incautado durante el período revolucionario y saqueada la casa de donde

se sustrajeron cuanto había en ella, produciendo daños en los pisos y derribando tabiques; que estima los daños producidos en un valor aproximado a diez o doce mil pesetas.

Que estima que todo ello fue obra del Comité rojo local que antes de la incautación exigió a los familiares del declarante trescientas pesetas que fueron remitidas al Comité.

Que no puede formular acusación concreta contra ninguna persona determinada".

En el tema de les declaracions, és digna d'esment la postura del rector de la població Estanislao Boluda Úbeda. El 28 de març de 1941, el secretari fa constar que no se li ha pogut prendre declaració per trobar-se malalt de gravetat i incapacitat per a poder prestar-la. El 4 d'abril el Fiscal Instructor torna a oficiar que declare si ja està restablert, però el 18 d'eixe mes es fa constar que el rector "se encuentra en un estado de postración muy grave, sin poder articular ni una palabra; ha sido viaticado y se teme de un momento a otro un fatal desenlace; intentado ver si podía y con preguntas relacionadas con lo que se pide contestar, ha sido imposible y no hemos podido saber nada". De nou, el 20 de març de 1942 el Fiscal Instructor ordena que se li prenga declaració si ha recuperat la salut, la qual cosa es fa finalment. El sacerdot es limita a

confessar que el 20 de juny de 1936 va ser objecte d'un registre domiciliari fet per escopeters de Banyeres, als quals algú els havia dit de manera confidencial i falsa que tenia amagat un dipòsit d'armes; que el 29 es van lliurar al Comité local els objectes d'or i plata que hi havia a l'església; que el 9 d'agost va estar obligat a anar-se'n al seu poble natal, L'Olleria, i que el 31 d'eixe mes es van presentar en sa casa milicians locals que el van dur a la seu del Comité, on l'esperaven quatre membres del Comité bocairentí, de dos dels quals, ja morts, dona el nom, i que li van requisar diners. Segurament li van insistir tant que al final va haver de declarar, però sense prendre una posició activa contra els vençuts, com feren altres companys de professió. Com a mostra es pot afegir que en un document que recull Vañó Silvestre sobre la destrucció a Bocairent d'imatges i objectes religiosos, indica l'esmentat Estanislao que "no se puede precisar con certeza quienes intervinieron en estos hechos"¹⁴.

A l'any 41, es pren declaració en el "Ram Separat" de Bocairent a tot l'ampli grup de persones que van estar detingudes a la presó model de València des del 21 de setembre al 9 d'octubre de 1937, així com a les set xiques que van ser preses el mateix dia i dutes i retingudes dos dies a València (Ángela Vañó Castelló, Magdalena Juan Vañó, Amparo Molina Marco, Milagros Luna Beneyto, Patrocinio Pons Tudela, Concepción Belda Beneyto i María Silvestre Jornet).

Posteriorment, el 20 de juny de 1943 es remet al Fiscal Instructor, a petició d'aquest, una àmplia documentació que té molt d'interés: la relació de les diverses corporacions municipals constituïdes a Bocairent des del 18 de juliol de 1936 fins al 29 de març de 1939, dia en què la nova Comissió Gestora franquista va prendre l'ajuntament i el poder, amb tots els seus components i càrrecs. La llista anterior va acompanyada d'altres enumeracions: les dels Comitès executius i els membres que els formaven, així com els components del Comitè d'Investigació i Salut Pública. La informació anterior es completa amb la que enviarà el 27 de setembre d'eixe any el rector abans esmentat: una nota detallada dels danys causats per la "revolució marxista" en l'Església Parroquial de Bocairent i la resta de centres de culte de la demarcació, inventari prou especificat dels perjudicis ocasionats amb una valoració econòmica aproximada. Amb seguretat, eren documents elaborats no per a la peça principal de la "Causa General", sinó per a altres peces separades, com, per exemple, la de la persecució religiosa.

La documentació del "Ram Separat" de la "Causa General" de Bocairent abasta fins als primers mesos de 1946, tot i que el 1968 encara apareixen diversos oficis sobre un milicià d'Utiel que pogué estar per aquestes terres en la guerra civil. Així i tot, el gros de la documentació arriba fins a les darreries de 1942, ja que a partir d'eixe moment sembla que ja no es pose massa interès a continuar les investigacions i declaracions, tret dels documents enviats l'any 43 a què hem fet referència adés.

Les últimes indagacions sobre un bocairentí estan referides a José Vañó, encara que dels instruments analitzats no es desprén quin va ser el motiu ni l'objecte de la consulta, ja que abans sols apareix en un cas concret en què un testimoni l'acusa d'haver signat una ordre de confiscació d'una casa seua, per a convertir-la en centre de reclutament a l'octubre de l'any 36, en què era el secretari de les Joventuts Socialistes. Així, el 19 de desembre de 1944 el Fiscal Instructor de la Causa General de València ordena que s'indique a l'Ajuntament de Bocairent el domicili, parador o presó on estan reclosos tretze individus (alguns d'ells afusellats feia més de cinc anys), un dels quals és l'anomenat José Vañó, ofici que es reitera el 5 de març per no haver-se contestat. El dia 13 següent, l'alcalde Enrique Beneyto Bernácer contesta dient que és completament desconegut, segurament perquè pensava que la fiscalia preguntava per un milicià xatívi anomenat José Bañó Sanchis, a qui s'acusava d'haver intervingut en la mort del notari José Belda Juan; però quatre dies després, el 17, insisteix de nou el Fiscal a l'alcaldia de Bocairent perquè torne a manifestar la residència de José Vañó, "*secretario que fue en período revolucionario de las Juventudes Socialistas Unificadas, dando los segundos apellidos*". En ofici de 22 de març, el nou alcalde Francisco Calabuig contesta: "*Consecuente con su oficio de fecha 17 del actual cumpíeme manifestarle que el segundo apellido de JOSÉ VAÑO es*

MOLINA, y en la actualidad reside en esta localidad con domicilio en Santa Águeda, 12. Dios salve a España y guarde a V.S. muchos años".

Fou, per tant, el tio Pepe el Moreno, l'últim bocairentí del qual es van demanar dades, encara que després d'ell apareix citat un tal Vicente Sanz, de qui una senyora diu que havia viscut en el passatge del carrer Sant Joan, però que el Jutjat i la Guàrdia Civil locals afirmen que és desconegut a Bocairent.

IV.- ELS AFUSELLATS A PATERNA I ELS ALTRES MORTS EN LA GUERRA

Com ja hem dit abans, en l'expedient de la "Causa General" les referències als republicans són per a indagar la participació de tots ells en els assassinats, robatoris, confiscacions, detencions, etc., realitzades en els tres anys que va durar la guerra civil, i poder així depurar les seues responsabilitats. No obstant això, la "Causa General" permet fer una aproximació a tots aquells que van estar ajusticiats, encara que les dades s'han de creuar amb el treball de Vicent Gabarda sobre els afusellaments al País Valencià per a poder tindre una visió global del que va ser la repressió franquista.¹⁵ En l'annex II oferim una relació dels morts republicans bocairentins a Paterna.

De la lectura de la "Causa General" hem arribat a una primera conclusió: no es pot mantindre la llegenda local, tot i que comuna a moltes altres poblacions, que diu que tots els afusellats ho van ser per tindre delictes de sang o haver intervingut de forma directa en les execucions de l'època republicana. Si analitzem amb deteniment el quadre-resum número 1 del "Ram Separat" de Bocairent, comprovem que la majoria d'individus als quals s'acusa d'haver realitzat algun assassinat són afusellats el 15 de juliol i el 6 de novembre de 1939, tot i que també es passa per les armes en eixes dates a tres persones que no apareixen en la "Causa General" com a acusats de participació directa en cap homicidi. Tot i això, podem afirmar que en el primer grup es va executar als considerats responsables directes de les execucions de bocairentins en l'any 36.

Al contrari, dels huit republicans executats el 25 de novembre sols un d'ells estava incriminat per la "Causa" com a responsable d'haver participat en homicidis; els altres set potser foren matats per la seua activitat sindical i política, aspecte de la repressió que no convé passar per alt. En aquest sentit, no és gens desgavellada la idea de Calzado que els Tribunals Militars eren en molts casos una ximple correja de transmissió de les ànsies repressores que venien des dels pobles dels inculpats¹⁶. Així, de la mateixa manera que parlàvem d'un període de violència revolucionària, situat en el segon semestre de 1936, podem parlar d'un altre període de violència, en aquest cas de tarannà contrarevolucionari, des del final de la guerra civil a les darreries de 1939. A més, és simp-

tomàtic, també, que els mateixos dies que hi va haver a Paterna execucions de bocairentins, també n'hi ha d'ontinyentins i, en la tercera "saca", d'Aielo de Malferit. Després de les execucions del 39, la repressió franquista a Bocairent ja tingué un caràcter més ideològic, econòmic i sociològic, amb alguna excepció concreta que ja hem esmentat.

La relació de morts i algunes inculpacions personals que apareixen en la graella núm. 1 de la "Causa General" pre-

senten alguns aspectes dubtosos, però de la seua lectura es pot deduir que fa responsables principals i directes de la violència republicana als membres del Comitè d'Investigació i Salut Pública i a dos milicians, els quals degueren sembrar el pànic entre els bocairentins en breu període de la segona quinzena de setembre i primers dies d'octubre de l'any 36. Segons la "Causa General" de Bocairent, l'estadística de les incriminacions seria la següent:

Nombre d'assassinats en què ha participat cadascun dels inculpats, segons la C. G.	Persones inculpades	Afusellats	Morts en el front	Presó 30 anys	Fugits a França
5 o més	6	4	1		1
3	1	1			
2	6	5	1		
1	6	4		1	1
0		10			
Total	19	24	2	1	2

Hi ha, a més, un altre detall de tipus semàntic, que no vull deixar en l'oblit. Mentre que els subjectes del bàndol nacional són coneguts en la "Causa General" pel nom i cognoms, en el cas dels del bàndol republicà amb molta freqüència s'utilitza el malnom, bé a continuació d'aquells bé de forma exclusiva. Aquesta circumstància mostra la concepció social dels autors de l'informe, que consideraven que hi havia una sensible diferència d'estatus social entre tots ells, que es reflectia, també, en la forma d'anomenar els uns i els altres en els oficis administratius. Tot i els meus dubtes, no he inclòs en l'article els malnoms que apareixen en els documents de la "Causa General", per tal de tractar a tots de manera uniforme.

Finalment, aquesta aproximació no quedaria completa si no es fera una referència breu als altres morts, la majoria d'ells els grans oblidats de la nostra guerra civil, ja que ni van estar inclosos en el "Monument als màrtirs", ni h'han estat objecte del just record militant dels seus familiars a Paterna. Em referisc a les víctimes del front, als desapareguts i als finats com a conseqüència directa de les malalties o ferides ocasionades per la baralla fraterna. Encara que pot paréixer un cul de sac, en l'annex III, hem inclòs tots aquells morts com a conseqüència directa de la guerra civil que no apareixen en els dos annexos anteriors, tot i que, en ser l'aspecte menys estudiat, pot haver-hi algunes errades i té encara un caràcter incomplet.

Com es pot comprovar, es recullen diferents circumstàncies: quatre persones naturals de Bocairent, però assassinades en les poblacions on habitaven, sense cap participació del Comitè local, i que en la "Causa General" apareixen en els llocs de residència; un bocairentí afusellat a Paterna, però com a milicià d'Ontinyent, vila on residia; cinc morts en el front considerats com a màrtirs en

l'orla dels caiguts per Déu i per Espanya editada a Bocairent; dotze morts en el front republicà; sis desapareguts; Salvador Enguix Ferri, mort per les ferides de guerra en un hospital militar; i, finalment, Baltasar Beneyto Cabanes, finat a la presó franquista. Són, en total, 30 persones més que sumar al negre balanç de guerra civil al nostre poble.

Tot i que Vicente Ferre Colomer en el seu manuscrit inclò els que considera "assassinats", no s'ha inclòs en l'annex III dos preveres: l'organista de la parròquia José María Belda i el capellà Emilio Beneyto Domínguez, extints en la Guerra Civil, però tots dos de mort natural. El que se'l incloga en determinades relacions respon a un interès d'augmentar el número de màrtirs. Així, del primer es diu en la "Causa General" de Bocairent que va morir, "a consecuencia de los disgustos recibidos", i el segon l'incloïa Zahonero en la llista de "Sacerdotes no mártires, víctima de la revolución"¹⁷. Tampoc s'incorpora un capità de la Guàrdia Civil anomenat Emilio Garrido, que segons Vicente Ferre Colomer va ser assassinat en el mas de L. Lloma, però que no hem trobat cap testimoni que ho confirme.¹⁸

D'entre ells, encara que tots em mereixen el mateix respecte, vull fer una referència breu al darrer mort, a l'alcalde socialista Baltasar Beneyto Cabanes. Sols hem trobat en la "Causa General" una confessió en contra seua per haver pres declaració a un falangista en l'Ajuntament; en canvi, tots els testimonis orals ens han parlat d'una bona persona, que va intentar minimitzar els efectes perversos de la guerra en la població. Això no el va lliurar, però d'una condemna de 30 anys de reclusió major per part del Consell de Guerra i d'una multa de 1.500 pessetes pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques, una xifra

desorbitada per a un comptable com ell. Que la seua mort a la presó, com a conseqüència d'una tuberculosi pulmonar, segons els documents oficials, siga l'última que patisca un bocairentí per culpa d'una guerra.

Que les línies anteriors aprofiten com a homenatge a tots els que van creure en uns ideals i van viure i morir per ells, fins i tot a aquells que van confondre la lluita contra les ideologies amb la guerra contra les persones. Per a

tots els morts i desapareguts d'un i altre bàndol, el meu respecte més considerat i el desig sincer que mai més hi haja una altra confrontació sagnant entre germans. Que el perdó i la compassió tinguen cabuda en el camí sempre obert de la reconciliació, però que vagen de la mà de la recerca de la veritat i no de l'oblit.

JOSEP-VICENT FERRE DOMÍNGUEZ

Notes

- ¹ En *Crónica XIII Congreso Nacional de Cronistas de España y XVI Asamblea de Cronistas Oficiales del Reino de Valencia* (Valencia, octubre 1986). València, 1988, pp. 461-487.
- ² *Crònica de la XVII Assemblea de Cronistes Oficials del Regne de València* (1988). València, 1990, pp. 317-336.
- ³ El tema de la utilitat historiogràfica de la Causa General ha estat abordat per diversos autors. Al meu parer, són interessants, entre d'altres, els següents articles: Sánchez Recio, G. i Santacreu Soler, J.M. "La Causa General fuente para el estudio de la rebelión y la guerra civil", *Arbor*, núm. 491-492, 1986, pp. 217-230; Sánchez Recio, Glicerio, "La Causa General como fuente de la investigación histórica" en *España franquista. Causa General y actitudes sociales ante la Dictadura*, Cuenca, 1993, pp.23-28; Ortiz Heras, Manuel, "Las posibilidades de la Causa General como fuente para proyectos de investigación" en *España franquista...*, pp. 29-62; Gil Vico, Pablo, "Ideología y represión: La Causa General. Evolución histórica de un mecanismo jurídicopolítico del régimen franquista", *Revista de Estudios Políticos*, núm. 101, 1998, pp. 159-189; Santacreu Soler, J.M., "La repressió judicial: la Causa General" en Pelai Bagés i Blanch, dir. *Franquisme i repressió. La repressió franquista als Països Catalans (1939-1975)*, València, 2003, pp. 59-74; i Espinosa Maestre, Francisco, "Agosto de 1936. Terror y propaganda. Los orígenes de la Causa General", *Pasado y Memoria. Revista Historia Contemporánea*, núm. 4, 2005, pp. 15-25.
- ⁴ Calzado Aldaria, A., *Entre la nit i el marasme. La Vall d'Albaida 1939-1952*, Alzira, 2005, p. 28.
- ⁵ Tot i que en el llibre de Gabarda Cebellán, Vicente, *Els afusellaments al País Valencià (1938-1956)*, València, 1993, es parla de 24 afusellats de Bocairent, no comptabilitzem, com tampoc ho fa Antonio Calzado, a Bernardino Molina Gisbert, que tot i haver nascut a Bocairent, vivia a Ontinyent i fou executat el 13 de juliol de 1940, acusat de la mort d'un prevere ontinyentí. En canvi, sí que comptabilitzem a Antonio Vacas Giménez, un llaurador cordovés de 41 anys, que en el treball de Gabarda figura en el capítol "Altres executats, el veïnatge dels quals desconexem o no el tenen al País Valencià"; en la p. 376, apareix com a natural de la província de Còrdova, i executat a Paterna el 15 de juliol de 1939, el mateix dia que el primer grup de bocairentins. A més, hem trobat altres dos detalls que justifiquen la inclusió: a) en la "Causa General" de Bocairent apareix com a acusat d'un assassinat i s'indica que ha estat executat, és a dir, que era ben conegut pels redactors dels informes; i b) Antonio Calzado en la seua relació d'enjuiciats pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques (p. 415) indica que la seua població d'origen és Bocairent.
- ⁶ Eixes són les dades que dóna Calzado (p. 74), tot i que de la lectura de la "Causa General" es desprén que almenys 12 bocairentins van ser condemnats a 30 anys.
- ⁷ Són les causes 4108, 4109, 4106, 5439 i 5337, dictades totes elles el juny de 1936, excepte la 6929 (pronunciada contra Baltasar Beneyto Cabanes), que fou el 9 de juliol.
- ⁸ Santacreu Soler, J.M., "La repressió judicial...", p. 67.
- ⁹ La "Causa General" va estar estudiada per Vicent Gabarda Cebellán en *La represión en la retaguardia republicana. País Valencià, 1936-1939*, València 1996, on trobem referències a Bocairent en les pp. 92, 236-238, 348-349 i 353. Afirmar que a Bocairent sols va haver 8 víctimes (p. 92), que suposaven el 2'28 % de la població (3504 h.), però en eixe càlcul no compta els tres bocairentins afusellats en el terme municipal de Cabdet. Per la seua banda, Antonio Calzado, *Entre la nit i el marasme...*, p. 77, afirma que foren 10 les víctimes de Bocairent, ja que utilitza el criteri del darrer domicili conegut. En cap cas, és comptabilitza un indigent desconegut que, en canvi, sí que recull Vañó Silvestre.
- ¹⁰ Sobre aquest prevere es pot consultar: Zahonero Vivó, José, *Sacerdotes Mártires*, Alcoy 1951, pp. 435-436. També trobem al llibre les hagiografies de José Patricio Peidro Bernácer (p. 437) i Desiderio Jerez Miquel (pp. 447-452).
- ¹¹ En el full 137 de la "Causa General" de Bocairent s'inclou el certificat de defunció de l'advocat D. Eugenio Zaragoza Sobrinós, expedit pel secretari del Jutjat de Talavera de la Reina; indica que la seua defunció es va produir en el lloc anomenat "La Pedrera" d'Ontinyent el 7 de setembre de 1936, "a consecuencia de muerte, por los marxistas, según resulta de Carta Orden de la Superioridad. Al margen aparece una nota que leída dice así: NOTA.- El Sr. de la presente inscripción fue muerto gloriosamente por DIOS Y POR ESPAÑA, según resulta del expediente tramitado".
- ¹² Espinosa Maestre, op. cit., p. 16.
- ¹³ Vegeu Calzado Aldaria, A., op. cit., pp. 39-43.
- ¹⁴ Vañó Silvestre, F., "Documentación sobre...", p. 333.
- ¹⁵ Gabarda Cebellán, Vicent, *Els afusellaments al País Valencià...* Sobre Bocairent vegeu pp. 116-117 i 288 (relació d'afusellats).
- ¹⁶ Calzado Aldaria, A., op.cit., p. 69.
- ¹⁷ Zahonero Vivó, J., *Sacerdotes mártires...*, pp. 558-559.
- ¹⁸ El mateix Vicente Ferre dubta del nom i escriu Emilio o Rafael. En el llibre de Vicent Gabarda, *La represión en la retaguardia republicana...*, p.236, apareix un coronel retirat de la Guàrdia Civil, anomenat Emilio Garrido Felipe, de 62 anys, que estava domiciliat a Ontinyent, on fou un dels líders de la conspiració del 18 de juliol, i que va ser afusellat a Paterna el 28 de setembre de 1936. Un fill seu, Emilio Garrido Alfonso, guàrdia civil sublevat a Albaida i cunyat de José Cerdà Reig, fou assassinat en una casa camp del terme d'Ontinyent. Potser fóra aquest personatge.
- ¹⁹ VVAA (Fòrum per la memòria del País Valencià), *El genocidio franquista. Las fosas silenciadas del cementerio*. Barcelona, 2008, p. 71. També, en Gabarda Cebellán, Vicente, *Els afusellaments...*, p. 409.

Annex I.- Assassinats residents a Bocairent segons la "Causa General"

Nom i cognoms	EC	Ed	Militàn.	Professió	Càrrecs abans 36	Data	Lloc	Observacions
Eugenio Zaragoza Sobrinos	C	51	Falange	Secretari Aj.		25-8-36	Ontinyent	Residia a Talavera de la Reina
Un indigent						25-8-36	Ontinyent	
Juan Bta. Belda Pastor	F	47		Prevere		28-8-36	Benissoda	Atribuït a milicians d'Ontinyent, d'on era rector de Santa Maria.
José Cabanes Cabanes	C	64	DRV	Industrial	Alcalde i Jutge	21-9-36	Ontinyent	Caporal del Somatén
Francisco Juan Belda	C	47	DRV	Industrial	Jutge Municipal	21-9-36	Ontinyent	
Desiderio Jerez Miquel	F	45		Prevere		27-9-36	Banyeres	Beneficiat parròquia de Bocairent
Juan Bta. Ferre Vañó	F	28		Religiós		28-9-36	La Canyada	Carmelita a Altura
José Pascual Beneyto	F	59		Religiós		28-9-36	La Canyada	Carmelita a Altura
Francisco de P. Cabanes Cabanes	C	62		Industrial	Alcalde 1927-30	29-9-36	Cabdet	
Juan Ibáñez Belda	C	37	DRV	Industrial	Alcalde 1930	2-10-36	Cabdet	També alcalde 1933-1936 i regidor
José Beneyto Berenguer	C	37	DRV	Empleat		3-10-36	Llanera Ranes	
José Belda Juan	C	61	DRV	Notari		22-10-36	Gabarda	Atribuït a milicians de Xàtiva, on vivia
José Cerdá Reig	F	50		Militar retirat		14-12-36	Cabdet	Residia a Ontinyent
Juan Beneyto Bernácer	C	36	Falange	Industrial	Regidor	29-12-36	Paterna	

EC: Estat civil. C: Casat F: Fadri / Ed: Edat / Militància: DRV: Dreta Regionalista Valenciana.

Annex II.- Bocairentins afusellats a Paterna acabada la Guerra Civil

Nom i cognoms	EC	ED	Militància	Professió	Càrrecs del 36 al 39	Data
Tomás Beneyto Miralles	C	38		Obrer Vila	VPCOM	15-07-1939
Àngel Bernat Beneyto	C	48	ER	Forner	T.A./REG	15-07-1939
Ricardo Bernat Sempere	C	41		Teixidor		15-07-1939
Agustín Calabuig Belda	C	45	ER	Llaurador/Jornaler	REG	15-07-1939
Manuel Ferre Martín	F	33	ER/PCE	Manyà/Xòfer	T.A.	15-07-1939
Francisco Ferre Miralles	C	27		Teixidor	VCOM/VCIS	15-07-1939
Manuel Galiana Asensio	C	35		Obrer Vila	PCOM	15-07-1939
Bautista Gisbert Martínez	C	36	PSOE	Teixidor	REG/T.A./ALC/VCOM/PCIS	15-07-1939
Blas Insa García	F	26	JJLL	Teixidor		15-07-1939
Antonio Vacas Giménez	C	41		Llaurador	Natural de Córdova.	15-07-1939
Bautista Vañó Sirera	C	41	CNT/ER	Teixidor	REG/VCOM	15-07-1939
Leopoldo Verdú Moneris	C	44		Venda ambulant		15-07-1939
Blas Belda Pascual	C	35	UGT	Obrer Vila		06-11-1939
Vicente Bosca Insa	C	41	UGT/PSOE	Obrer Vila	VCOM	06-11-1939
Francisco Nadal García	F	25		Maquinista		06-11-1939
Jerónimo Beneyto Moneris	C	37	ER/PCE	Teixidor	REG/VCOM	25-11-1939
Pascual Cantó Ureña	C	46		Teixidor	REG	25-11-1939
Blas Castelló López	C	44		Teixidor	VCOM	25-11-1939
Enrique Doménech Beneyto	C	35	CNT	Llaurador/Jornaler	REG/PCOM/VCOM	25-11-1939
Gabriel Ferre Marco	C	38		Comerç	VCOM	25-11-1939
Vicente Gisbert Sempere	F	35	UGT	Obrer Vila	T.A./VCOM	25-11-1939
José Silvestre Ferrero	C	42		Xòfer		25-11-1939
Juan Silvestre Silvestre	C	38	UGT	Llaurador/Jornaler	VCOM/VPCOM	25-11-1939
Bautista Puerto Ribera	F	24	JJLL	Xòfer		21-11-1941

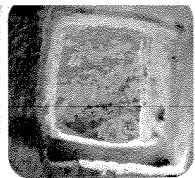
EC: ESTAT CIVIL C: Casat F: Fadri / ED: EDAT

MILITÀNCIA: ER: Esquerra Republicana JJLL: Joventuts Llibertàries PCE: Partit Comunista Espanya PSOE: Partit Socialista Obrer Espanyol

CNT: Confederació Nacional Treballadors UGT: Unió General Treballadors

CÀRRECS: ALC: Alcalde / T.A: Tinent Alcalde o Vicepresident / REG: Regidor / PCOM: President Comitè / VPCOM: Vicepresident Comitè /

VCOM: Vocal Comitè / PCIS: President Comitè Investigació i Salut Pública VCIS: Vocal Comitè Investigació i Salut Pública

Annex III.- Altres bocairentins morts com a conseqüència de la Guerra Civil

Nom i cognoms	Lloc	Circumstàncies	Altres dades	Data
Emilio Belda Ferre	Altura	Assassinat	Religiós franciscà. Organista i porter del convent de Sogorb. 79 anys.	14-08-36
José Patricio Peidro Bernácer	L'Olleria	Assassinat	(1) Prevere beneficiat de Santa Maria d'Ontinyent. 45 anys.	19-09-36
Francisco Vañó Castelló	Mancha Real (Jaén)	Assassinat	(1) Vivia a Baeza, on era propietari i industrial. 34 anys. Membre de Falange.	29-09-36
Juan Bta. Juan Ferre	Xàbia	Assassinat	(1) Vivia a Dénia. La CG diu: "Juan Juan Francés. Tradicionalista".	29-09-36
Nicolás Silvestre Bodí		Front Sublevat	(1)	
Rafael Vañó Sirera		Front Republicà	(1)	
Rafael Molina Belda		Front Republicà	(1)	
Julián Baños Sempere		Front Republicà	(1)	
Juan Bta. Doménech Castelló		Front Sublevat	(1)	
Juan Vañó Sempere		Front Republicà		
Vicente Molina Luna		Front Republicà		
Jerónimo Bernat Belda		Front Republicà		
Remigio Juan Castelló		Front Republicà		
José Pascual Tudela		Front Republicà		
José Colomer Pascual		Front Republicà		
Manuel Beneyto Cabanes		Front Republicà		
Vicente Castelló Castelló		Front Republicà		
José Cabanes Berbegal		Front Republicà		
Antonio Puerto Mora		Front Republicà	Alcalde 1937/VPCIS	
José Cerdá Francés		Front Republicà		
José Alcaraz Silvestre		Front Republicà	VCOM/VCIS	
Miguel Juan Ferre		Desaparegut		
Vicente Casanova Payá		Desaparegut		
Juan Bta. Sanjuán Pérez		Desaparegut		
Pedro Doménech Doménech		Desaparegut	VCOM	
Eleuterio Puerto Alberó		Desaparegut		
José Silvestre Silvestre		Desaparegut		
Salvador Enquix Ferri	Múrcia	Ferides guerra	Clínica Militar "Casa Roja".	29-09-38
Bernardino Molina Gisbert	Paterna	Afusellat	Vivia a Ontinyent. Obrer de vila. Casat. 43 anys.	13-07-40
Baltasar Beneyto Cabanes	València	Tuberculosi	Alcalde 1938-1939/Presó S. Miquel dels Reis	26-01-43

(1) Inclosos com a màrtirs a l'Orla de Bocairent de "Caiguts per Déu i per Espanya".

VCOM: Vocal Comité

VCIS: Vocal Comité Investigación i Salud Pública

VPCIS: Vicepresident Comité Investigación i Salud Pública.